

*Жувака С. О.,
прокурор*

*Кагарлицької міжрайонної прокуратури,
юрист III класу*

СЛІДЧИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ: ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ

Анотація. У статті висвітлено актуальні проблеми проведення слідчого експерименту, зроблено аналіз наукових праць і робіт, присвячених проведенню цієї слідчої дії, висвітлено стадію становлення та розвитку слідчої дії, досліджено стадії підготовки до проведення слідчого експерименту, розкрито тактичні прийоми слідчого експерименту.

Ключові слова: слідчий експеримент, відтворення, обстановка, тактичний прийом.

Постановка проблеми. Система слідчих дій у кримінальному процесі постійно розвивається й удосконалюється, що неминує призводить до появи нових засобів отримання інформації. Однією з таких слідчих дій є слідчий експеримент.

Разом із тим слідчий експеримент, як і будь-яка інша слідча дія, забезпечує не тільки перевірку даних, що мають значення для провадження, а також отримання нових доказів (зокрема, встановлення механізму утворення слідів злочину).

Велика практична значущість доказів, які отримуються в ході проведення слідчого експерименту і які, відповідно, будуть використовуватися вже під час судового провадження, що робить слідчий експеримент важливою складовою під час проведення слідчих дій та збирання доказів. Однак через його складність слідчі правоохоронних органів часто відкидають його проведення та користуються альтернативними й не завжди ефективними методами отримання та підтвердження доказів.

У цьому й полягає проблема – у недооціненості та, відповідно, не частому використанні слідчого експерименту в слідчій практиці правоохоронних органів України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальну тактику проведення відтворення обстановки й обставин події у вигляді слідчого експерименту доволі повно висвітлили в криміналістичній літературі вчені-криміналісти та процесуалісти. Зокрема, вагомий внесок у розробку наукових основ проведення слідчого експерименту зробили Л.Є. Ароцкер, Р.С. Белкін, П.Д. Біленчук, О.М. Васильєв, Н.І. Гуковська, Ф.В. Глазирін, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмичов, Є.Д. Лук'янчиков, М.В. Салтевський, Л.А. Соя-Серко, В.М. Тертишник, К.О. Чаплинський, В.Ю. Шепітько, Ш.Ш. Ярамиш'ян та багато інших. Зважаючи на доволі широке застосування в правоохоронній практиці цієї слідчої дії (як розповсюдженого способу збирання фактичних даних), значущість проведених наукових досліджень безсумнівна.

Метою статті є детальне висвітлення питання організації й тактики проведення слідчого експерименту з урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слідчий експеримент у слідчій практиці з'явився в 40–50 рр. минулого століття й широко поширився в практиці розкриття й розслідування злочинів. Уже в ті роки з'являлося немало робіт, у яких робилися спроби наукового обґрунтування цієї слідчої дії, розглядалася суть слідчого експерименту й містилися рекомендації з тактики її виробництва й процесуального оформлення [1, с. 12–13].

Як свідчить історія, слідчі органи вже досить давно використовували прийоми, що лежать в основі слідчого експерименту, який ми знаємо за сучасним Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України). Ще в 1880 р. відомий російський юрист В.К. Случевський опублікував повідомлення, у якому розповідалося про викриття зграї злодіїв, причому розслідуванню дуже допомогла зроблена чинами петербурзької поліції з одним з учасників крадіжок перевірка його пояснень на місці здійснення крадіжок [2, с. 8].

В.І. Громов у книзі «Методика розслідування злочинів. Посібник для органів міліції та карного розшуку» 1930 р. [3, с. 14] рекомендував для перевірки свідчень того, хто дає пояснення, проводити так званий «слідчий експеримент» (термін вживався ним у лапках). Під слідчим експериментом В.І. Громов розумів проведення впізнання, «у тому місці й у тій обстановці, де було скоєно злочин». Така згадка слідчого експерименту в підручнику криміналістики не випадкова, оскільки дія, що іменується в наш час слідчим експериментом, була відома ще в дореволюційному українському судочинстві.

На думку В.Г. Лукашевича, перевірка показань на місці полягає у встановленні достовірності показань допитаної особи шляхом зіставлення уявного образу, який міститься в її пам'яті, з дійсною обстановкою на місці події й даними огляду місця події, раніше проведеного на цьому місці [4, с. 24]. Під час перевірки показань на місці дійсно присутній елемент впізнання особою раніше сприйнятої обстановки. Разом із тим він не має основного значення. Ця слідча дія провадиться з метою перевірки раніше отриманих показань зіставленням із фактичною обстановкою на місці.

У підручнику криміналістики 2001 р. стосовно провадження слідчого експерименту (тривалий час перевірка свідчень на місці вважалася різновидом слідчого експерименту) вказано: «Не менше значення має слідчий експеримент для перевірки правильності пояснень підозрюваного, особливо за необхідності перевірити суперечливі взаємовиключні пояснення двох підозрюваних, звичайно, у тих випадках, коли відтворення обстановки може сприяти встановленню істини. В окремих випадках слідчий експеримент може стати засобом не лише підтвердження правильності свідчень підозрюваного, що зізнався, але й закріплення цієї свідомості. Зазвичай у таких випадках підозрюваному, що зізнався, пропонується не лише показати місце скоєння злочину, але й відтворити у відомих межах усе, що сталося» [5, с. 45–46].

Велике значення для теорії, практики й, мабуть, подальшого законодавчого закріплення слідчого експерименту мав посібник для слідчих «Слідчий експеримент», підготовлений співробітником ВНДІ криміналістики Прокуратури СРСР Н.І. Гуковською. Посібник розпочинався зі слів: «Слідчий експеримент широко застосовується під час розслідування найрізноманітніших проваджень. Нам не відомі випадки, коли судові органи негативно ставилися б до слідчого експерименту». Інакше кажучи, суди визнавали як доказ результати слідчого експерименту до його включення в КПК [6, с. 25].

Слідчий експеримент фактично схожий також із тими видами експертизи, які вимагають проведення дослідів. Проте досліди при слідчому експерименті, на відміну від дослідів у межах експертизи, не утворюють самостійного дослідження, яке проводиться в особливих лабораторних умовах призначеною слідчим особою, яка володіє необхідними знаннями в науці, техніці, мистецтві чи ремеслі (експертом). Слідчий експеримент, на відміну від експертизи, проводиться самим слідчим за активної участі зацікавлених осіб і доступний для сприйняття всіма його учасниками.

У криміналістичній теорії сутність слідчого експерименту інтерпретується по-різному. Так, Л.О. Соє-Серко відзначає, що сутність розглядуваної слідчої дії полягає в показі раніше допитаною особою місця й об'єктів, пов'язаних із розслідуваною подією, в описі нею останньої, демонстрації окремих дій, дослідженні фактичної обстановки цього місця й у зіставленні з нею отриманих повідомлень із метою перевірки наявних і встановлення нових фактичних даних. Необхідно відзначити, що запропонований Л.О. Соє-Серком підхід розкриває не сутність, а зміст цієї слідчої дії. При цьому немає чіткого розмежування між перевіркою показань на місці й оглядом місця події з участю тих чи інших осіб [2, с. 55].

Слідчий експеримент – дуже складна, багатоструктурна, слідча розшукова дія, тому до неї треба особливо ретельно готуватися. Важливою умовою проведення слідчого експерименту є його проведення в умовах, максимально наближених до тих, у яких у минулому відбувалася досліджувана дія чи подія. Тому, перш ніж проводити дослідницькі дії, необхідно відтворити (реконструювати) обстановку, у якій вони проводитимуться. Ступінь реконструкції залежить від характеру експерименту, обстановки, у якій він здійснюватиметься, від можливостей реконструювання. Недотримання цієї умови розцінюється як порушення вимог кримінально-процесуального закону, що спричиняє втрату доказового значення отриманих даних [7, с. 79].

На думку В.Н. Карагодіна, Є.В. Нікітіної, Л.А. Зашляпіна, які вивчали стадії підготовки до слідчого експерименту, до підготовчих заходів прийнято відносити ряд заходів організаційного характеру, спрямованих на досягнення кінцевих цілей слідчої дії. Сам підготовчий етап має свою внутрішню структуру, що складається з декількох підетапів. Останнім часом у криміналістичній літературі виділяють вісім організаційних питань, які необхідно вирішити під час підготовки: 1) докладний допит щодо всіх обставин, пов'язаних з місцем, що цікавить слідство; 2) визначення найбільш сприятливого часу проведення слідчої дії; 3) підготовка слідчої групи; 4) попереднє ознайомлення з місцем; 5) у необхідних випадках вжити заходи для забезпечення безпеки учасників та додаткової охорони особи, показання якого перевіряються; 6) підготовка транспорту й технічних засобів; 7) підготовка й перевірка засобів зв'язку слідчого з районним відділом (управлінням) МВС; 8) складення плану слідчої дії [8, с. 33].

Однак слідчому під час проведення підготовки до слідчого експерименту слід бути готовим для того, що люди можуть плутатися щодо того, де вони щось чули або бачили, а також до того, що коли свідки, потерпілі, підозрювані, будучи абсолютно впевнені в деяких деталях обстановки певного місця в ході проведення перевірки та уточнення показань на цьому місці з їх участю, переконуються в істотних розбіжностях реальної обстановки та їх уявленні. Спогади особи можуть переплітатися між собою, що призведе до неповної об'єктивності результату слідчого експерименту.

Відповідно до встановленого процесуального порядку необхідною умовою проведення перевірки та уточнення показань

на місці є попередній допит особи, чий показання підлягають перевірці. Деякі криміналісти вважають, що «підготовка до перевірки показань на місці має починатися ще в ході допиту й огляду місця події» [9, с. 15].

Крім того, важливо врахувати, що зволікання з проведенням слідчого експерименту може призвести до втрати психологічного контакту з підозрюваним, якого вже допитали й показання якого будуть перевірятися.

Отже, слідчий ще до безпосереднього проведення слідчого експерименту повинен детально вивчити всі можливі варіанти розвитку подій, детально проаналізувати та співставити вже зібрані матеріали, щоб безпосередньо на місці міг зреагувати на непередбачувані обставини та розв'язати сумніви щодо всіх спірних моментів, задля яких і проводиться ця слідча дія.

Звертаючись до терміна «тактичний прийом», В.Ю. Шепітько розглядав його як спосіб здійснення процесуальної дії, спрямований на досягнення конкретної мети, заснований на психологічному механізмі реалізації, що є найбільш раціональним і ефективним за відповідних ситуацій [10, с. 107].

Р.С. Белкін пропонує використовувати як тактичний прийом поєднання слідчого експерименту з дослідженням обстановки або предметів, про які йшлося в показаннях, а також слідів, що свідчать про перебування цієї особи в такому місці [11, с. 200].

Тактичний прийом поєднання розповіді й показу обстановки особою, показання якої перевіряються, засновано на закономірності психологічного впливу обстановки на цю особу, яка повторно перебуває на місці події, що сприяє спогаду нею забутого. Необхідно погодитися з В.О. Коноваловою в тому, що таке уточнення допомагає слідчому сформулювати більш точне й повне уявлення про подію, що відбулася [12, с. 19].

У криміналістичних джерелах відзначається доцільність ретельного й детального спостереження за поведінкою особи, показання якої перевіряються. В.Г. Андросюк вважає, що таке спостереження повинно містити в собі оцінку дій: напрямку руху, темп переміщення, мотивовані й немотивовані зупинки, активність пошукових дій, упевненість або невпевненість у її поведінці. Крім того, автор указує, що корисна інформація може бути отримана під час спостереження за мімікою, рухами, характером висловлень, психофізіологічними реакціями підозрюваного, що сприяє фіксації можливих змін у його поведінці, а звідси – вибору тактики й змісту подальших слідчих дій [13, с. 47–48].

Оскільки під час проведення слідчого експерименту досліджується матеріальна обстановка на місці події, ця слідча дія повинна мати у своєму арсеналі тактичні прийоми, призначені для роботи з речовими джерелами доказової інформації. На нашу думку, під час проведення цієї слідчої дії відповідно до її мети можуть застосовуватися окремі тактичні прийоми огляду місця події. Зокрема, під час перевірки показань на місці може використовуватися тактичний прийом огляду місця події – аналіз окремих слідів (предметів).

Висновки. Таким чином, слідчий експеримент є специфічною слідчою дією, під час якої відбувається взаємодія як з речовими джерелами інформації, так і з ідеальними слідами (слідами пам'яті людини). Відповідно, під час проведення слідчого експерименту використовуються тактичні прийоми, призначені для роботи як з матеріальними джерелами інформації, так і з людиною. Виходячи із цього, слідчий експеримент характеризується різноманітністю тактичних прийомів, що застосовуються під час його проведення, та має досить велику доказову силу в судовому провадженні, якою, на жаль, не завжди користуються органи досудового розслідування.

Література:

1. Белкін Р.С. До питання про природу, тактичні цілі і різновиди слідчого експерименту / Р.С. Белкін // Рад. держава і право. – 1978. – № 1.
2. Соя-Серко Л.А. Проверка показаний на месте (методическое пособие) / Л.А. Соя-Серко. – М., 1966. – 92 с.
3. Громов В.И. Методика расследования преступлений. Руководство для органов милиции и уголовного розыска / В.И. Громов. – М. : Издат. Народного Комиссариата Внутренних Дел РСФСР, 1930. – 136 с.
4. Лукашевич В.Г. Тактика общения следователя с участниками отдельных следственных действий (допрос, очная ставка, предъявление для опознания, проверка показаний на месте) : учеб. пособие / В.Г. Лукашевич. – К. : НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1989. – 79 с.
5. Глібко В.М. Криміналістика : [підручник] / [В.М. Глібко, А.Л. Дудніков, В.А. Журавель та ін.] ; за ред. В.Ю. Шепітька. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2001. – 217 с.
6. Гуковская Н.И. Следственный эксперимент (пособие для следователей) / Н.И. Гуковская. – М. : Госюриздат, 1958. – 95 с.
7. Блажівський Є.М. Актуальні питання кримінального процесу України : [навч. посібник] / І.М. Козьяков, О.М. Толочко, С.С. Мірошниченко, Г.П. Власова. – К. : Національна академія прокуратури України. Центр учбової літератури, 2013. – 304 с.
8. Карагодін В.Н. Розслідування вбивств : [навч. посібник] / В.Н. Карагодін, Є.В. Нікітіна, Л.А. Зашляпін. – К., 2003. – 59 с.
9. Уваров В.Н. Проверка показаний на месте / В.Н. Уваров. – М. : Изд-во ВЮЗИ, 1982. – 40 с.
10. Шепітько В.Ю. Відтворення обстановки і обставин події / В.Ю. Шепітько. – К. : Ін Юре, 2001. – 336 с.
11. Белкин Р.С. Собрание, исследование и оценка доказательств. сущность и методы / Р.С. Белкин. – М. : Наука, 1966. – 239 с.
12. Коновалова В.Е. Правовая психология / В.Е. Коновалова. – Х. : Консум, 1978. – 143 с.
13. Андросюк В.Г. Юридична психологія : [підруч. для студ.] / [А.І. Казміренко, Я.Ю. Кондратьєв, М.В. Костицький, С.А. Тарарухін, Г.О. Юхновець] ; за ред. Я. Ю. Кондратьєв. – К. : Ін Юре, 2000. – 351 с.

Жувака С.О. Следственный эксперимент: проблемы применения

Аннотация. В статье раскрыты актуальные проблемы проведения следственного эксперимента, сделано анализ научных трудов и работ, посвященных проведению этого следственного действия, раскрыто стадии становления и развития следственного действия, исследовано стадии подготовки к проведению следственного эксперимента, раскрыто тактические приемы следственного эксперимента и проблемы его применения.

Ключевые слова: следственный эксперимент, воспроизведение, обстановка, тактический прием.

Zhuvaka S. Investigative experiment: application problems

Summary. This article deals with the actual problems of the investigative experiment, made analysis of scientific works and works for the celebration of this investigative procedure, disclosed the stage of formation and development of investigative action, studied stage of preparation for the investigative experiment disclosed tactics investigative experiment and problems of its application.

Key words: investigative experiment, playback, setting, tactic.